

یک گزارش روزانه از دارالفنون (در سال ۱۲۸۰ ق)

● فاطمه قاضیها

اشاره

بازخوانی اسناد تاریخی که به طور مستند پنجره‌ای از وقایع تاریخی تعلیم و تربیت ایران را برای محققان می‌گشاید و زمینه‌ای را برای پژوهش‌های آنی آن‌ها ایجاد می‌کند، یکی از اهداف این نشریه است. لذا در این شماره سندی از گزارش روزانه دارالفنون به قلم استاد، سرکار خانم *فاطمه قاضیها* که متخصص اسناد و نسخه‌شناسی دوره قاجار هستند، بازخوانی و به شرح زیر ارائه می‌شود.

پیرو مقاله «دارالفنون در گزارش‌های علیقلی‌خان اعتضادالسلطنه» در شماره ۵ همین مجله افاضیها، ۱۳۹۸: ۵۲-۲۷ که حاوی ۹ گزارش روزانه از دارالفنون در سال‌های ۱۲۸۳ و ۱۲۸۴ ق بود، هم اینک گزارشی دیگر مربوط به سال ۱۲۸۰ ق تقدیم علاقه‌مندان می‌شود. در مقاله قبلی به معرفی معلمینی مبادرت شد که در گزارش‌ها به نحوه فعالیت آن‌ها اشاره شده بود. معلمینی که در این گزارش از آن‌ها نامبرده شده است، در اسناد مقاله قبل فعالیت از آن‌ها گزارش نشده بود، عبارتند از: *موسیو اندرنی*، معلم پیاده نظام، مستر ارنست، معلم تلگراف انگلیسی، موسیو بزک، مهندس و دکتر تولوزان که در این یادداشت کوتاه دکتر تولوزان به‌طور اجمالی معرفی می‌شود.

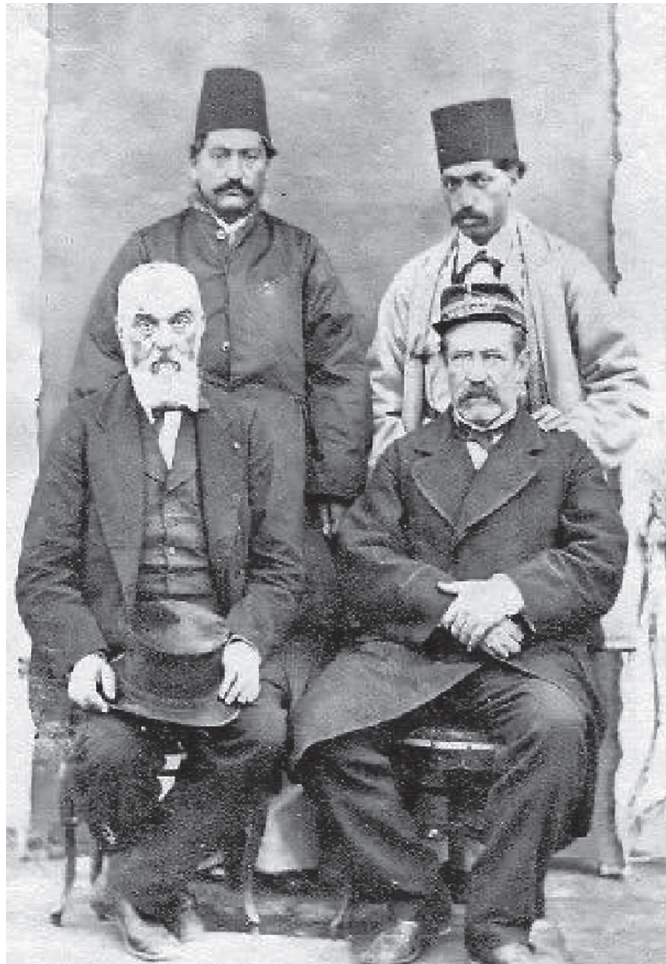
تولوزان^۱ در جزیره «موریس» متولد و تحصیلات خود را در «وال دوگاس»^۲ انجام داده بود و دانشیار بود [یغمایی، ۱۳۵۷: ۱۴۳]. *فرخ‌خان امین‌الدوله* هنگام مراجعت از سفر اروپا دکتر تولوزان را که آن وقت ۳۸ سال داشت، به ایران آورد. تولوزان طبیب خاص دربار شد و تا وقتی که شاه زنده بود، بر سر این کار بود. او لطیفه‌پرداز و خوش‌سخن بود. تولوزان در هر سه سفر *ناصرالدین‌شاه* به اروپا همراه او بود. در سفر سوم اجازه یافت که مدتی در پاریس بماند، و دکتر فوریه^۳ را به جانشینی خود به شاه معرفی کرد. فوریه سه سال در ایران ماند و پس از مراجعت کتابی به نام «سه سال در دربار ایران» منتشر کرد که مشتمل بر دقایق تاریخی و اجتماعی قسمتی از دوران سلطنت ناصرالدین‌شاه است [یغمایی، ۱۳۴۸: ۵۰۲].

1. Tholozan
2. Val de grace
3. fevrier

تولوزان وقتی به ایران آمد، هم در مدرسه دارالفنون تدریس می‌کرد و هم طبیب خاص شاه بود. اما پس از مدتی کار تدریس را رها کرد و فقط در امتحان محصلان طب شرکت می‌کرد. در دوران اقامتش در ایران، شاگردان بزرگی پرورد که **مؤتمن الاطباء، نظام الحکما، میرزا علی اکبر ناظم الاطبا، و خلیل خان ثقفی** از آن جمله بودند. «زبدۃ الحکمه» که در آن خواص گنه گنه به شرح آمده، «بدایع الحکمه»، رساله‌ای در طب، و «رساله طرز جلوگیری و معالجه طاعون»، و چند رساله دیگر از آثار اوست. بیشتر تألیفات تولوزان با چاپ سنگی به طبع رسیده است.

در سفری که ناصرالدین‌شاه در سال ۱۲۸۷ قمری (از چهارشنبه بیست و پنجم جمادی‌الثانی تا سه‌شنبه اول ذیحجه) به عتبات عالیات کرد، دکتر تولوزان نیز از جمله همراهان بود. وی به امر شاه یادداشت‌هایی سفرنامه مانند درباره اراضی حله، کوفه و بابل و آثار باستانی‌اش نوشت که در آخر سفرنامه ناصرالدین‌شاه چاپ شده است. در یادداشت‌ها یا سفرنامه تولوزان از جغرافیای تاریخی کوفه، ذوالکفل، و بابل سخن رفته است [یغمایی، ۱۳۵۷: ۱۴۳].

تولوزان به‌جز سفرهایی که همراه ناصرالدین‌شاه به اروپا و عتبات رفت، از ایران خارج نشد و ۳۸ سال در دربار شاه ایران ماند. وی تا چندی پس از کشته‌شدن ناصرالدین‌شاه زنده بود و پس از اینکه وفات یافت، در قبرستان آرامنه دولا ب به خاک سپرده شد [یغمایی، ۱۳۴۸: ۵۰۲].

تصویر دکتر دیکسون (نفر اول سمت راست)
دکتر تولوزان (نفر اول سمت چپ نشسته)
میرزا علی خان امین الدوله و محمد حسن خان اعتماد السلطنه

روزنامهٔ مدرسهٔ مبارکه دارالفنون، به تاریخ یوم یکشنبه

بیست و ششم شهر جمادی الاولی سنه ۱۲۸۰

چندی قبل یکی از اتاق‌های مدرسه به جهت موسیو کنستان، معلم نقاشی مشخص و معین گردید که آمده تا شاگردان مخصوص مشغول مشق نقاشی شوند. ولی معلم مزبور بعضی دستورالعمل به جهت روشنایی اطاق داده بود که بنا درست نموده [و] بعد از اتمام اعلام شود بیاید. امروز نیز بنائی اطاق تمام شد و اخبار شد آمد. ده نفر از شاگردان مبتدی که معین شده بودند، نزد معلم برده و اسامی آن‌ها را خوانده، قبول کرد و میرزا یوسف نقاش هم قرار شد خلیفهٔ آن‌ها باشد.

عالی‌جاه موسیو اندرنی^۱، معلم پیاده نظام، بعد از مشق افواج به مدرسه آمده، درس از کتاب تاکتیک به شاگردان خود داده و بعد از درس مدت یک ساعت هم در صحن مدرسه مشق و تفنگ‌تعلیم نموده، بعد مراجعت کرد. چون امروز یکشنبه بود، مستر/رنست، معلم تلگراف انگلیس به مدرسه نیامد و شاگردان تلگراف، به خواندن درس‌های گذشته مشغول شدند.

میرزا آقای شاگرد هندسه، با اینکه در مدرسه حاضر بود، در سر درس موسیو کارلیان نرفته و مسامحه کرده بود، معلوم گردید که بدون عذر بوده است. او را در صحن مدرسه تنبیه نمودند که من بعد از تحصیل درس غفلت و مسامحه ننماید.

عالی‌جاه میرزا جعفر، آجودان مدرسه، یک ساعت از روز رفته، جمیع شاگردان را سان دید و چند نفر از شاگردان که غایب و مریض بودند، از قرار تفصیل ذیل است:

غایب:^۲

مریض: عباسقلی خان - حاجی خان.

عالی‌جاه میرزا کاظم، معلم طبیعی، به مدرسه آمده، درسی از حکایت فرانسه به شاگردان خود داده و بعد از ناهار بیرون شهر رفت که تخمین مخارج کرده، کارخانهٔ چینی‌سازی را، با شاگردان چینی ساز و با باقرخان گفت‌وگو کند که به‌زودی مشغول اجرای اعمال چینی‌سازی شوند.

۱. منشاء سند: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، آرشیو اسناد، سند شماره ۲۰۲۸-۲۹۵.

۲. در کتاب خیرات حسان، نام موسیو اندرنی آمده است به شرح زیر: معلمان فرنگی از قدیم و جدید: ژنرال اندرنی - مسیو لمر موزیکانچی باشی - ژنرال واگنرخان - مسیو لاکورس (پتو) استاد کارخانه فشنگ‌سازی) مسیو مرل (ماژوراسطواوخ معلم پیاده نظام) کبیتن کروس معلم پیاده نظام (کبیتن کانرلر معلم پیاده نظام) (جنرال پروشنگ معلم توپخانه) (مسیو گیارموزیکانچی باشی پیاده نظام) مسیو ودل نایب اول) شاسور آدف. رک. محمد حسن خان اعتمادالسلطنه، خیرات حسان، سنه ۱۳۰۵ (ق). ص ۱۹

۳. یک اسم ناخوانا

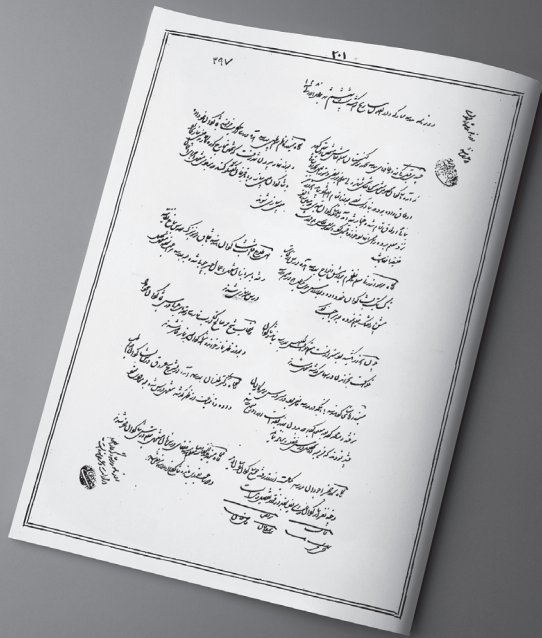
اول طلوع آفتاب شاگردان هندسه، به اتفاق موسیو بزرگ مهندس، به باغ نظامیه رفته باسربازان مشغول اعمال «جیر چوبی»^۱ شده، بعد به مدرسه مراجعت نموده، مشغول تدریس درس قلعه‌سازی شدند.

عالی جناب شیخ محمد صالح، از کتاب فارسی و مقدمات عربی درس به شاگردان خود داده و بعد از ظهر نماز خوانده، همه شاگردان به سر نماز حاضر شدند.

عالی جاه، دکتر تولوزان به مدرسه آمده، از تشریح عروق، درس به شاگردان قدیم طب داده و تا نیم ساعت از ظهر گذشته، مشغول درس شده، بعد معاودت نمود.

عالی جاه میرزا عبدالغفار^۲ و سایر

معلمان مدرسه [و] خلفای درس زبان مشغول درس شاگردان خود شدند و دو ساعت به غروب مانده، شاگردان از مدرسه مرخص شدند.

[حاشیه ۱]: روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون از قراری است که عرض شده است.

[نقش مهر] جعفرقلی^۳ [نیرالملک بعدی]

[حاشیه ۲]: روزنامه مدرسه از قراری است که عرض شد. [نقش مهر] اعتضادالسلطنه.^۴

۱. چیزی شبیه اتاق‌های پیش‌ساخته فعلی که از چوب و احتمالاً جیر ساخته می‌شده است.

۲. میرزا عبدالغفار، بعدها به لقب نجم‌الملک و سپس نجم‌الدوله مفتخر شد.

۳. همان‌طور که در متن سند آمده است، «عالی جاه میرزا جعفر آجودان مدرسه» وی سال‌های طولانی مدرسه را اداره می‌کرد.

۴. علیقلی خان اعتضادالسلطنه، وزیر علوم و رئیس دارالفنون.

منابع

۱. چیزی شبیه اتاق‌های پیش‌ساخته فعلی که از چوب و احتمالاً جیر ساخته می‌شده است.

۲. میرزا عبدالغفار، بعدها به لقب نجم‌الملک و سپس نجم‌الدوله مفتخر شد.

۳. همان‌طور که در متن سند آمده است، «عالی جاه میرزا جعفر آجودان مدرسه» وی سال‌های طولانی مدرسه را اداره می‌کرد.

۴. علیقلی خان اعتضادالسلطنه، وزیر علوم و رئیس دارالفنون.